

Є. В. Алімпієв,
д. е. н., доцент, професор кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права „КРОК”
К. Ф. Захарова,
старший викладач кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права „КРОК”

ЕКОНОМІЧНІ ПІДХОДИ ПРОТИДІЇ КАРТЕЛЬНОМУ УГОДАМ У ПРАКТИЦІ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

I. V. Alimpiiev,
Doctor of Economics, Associate Professor of Economic Theory Department,
"KROK" University
K. F. Zakharova,
Senior Lecturer of Economic Theory Department,
"KROK" University

ECONOMIC APPROACHES IN PREVENTION OF CARTEL AGREEMENTS IN THE PRACTICE OF ANTIMONOPOLY REGULATION

В роботі досліджено економічні передумови картелізації ринків недосконалої конкуренції. Розглянуто умови при яких утворюються стійкі форми картелів та чинники, що ускладнюють та, навпаки, посилюють можливості запобігання і протидії створенню картелів в національній економіці.

Проаналізовано результати антимонопольного регулювання з боку держави на основі статистики виявлених порушень законодавства про захист економічної конкуренції і встановлено, що для ефективної протидії картелям доцільно змістити акценти у пошуку ознак порушення антимонопольного законодавства від аналізу поведінки учасників олігополізованих ринків на користь аналізу змін структури ринків.

Показано, що правові методи, які використовуються у діяльності Антимонопольного комітету не забезпечують достатньо можливостей для результативної боротьби із сучасними формами картелізації товарних ринків і не можуть бути протиставлені прихованим видам антиконкурентної поведінки, таким як приховані угоди про взаємодію, ідентичні методи ціноутворення і дотримання фокальних точок.

Запропоновано поєднання економічних та правових методів, що можуть бути ефективно використані у процесі виявлення та доказу картельної змови. Визначено шляхи імплементації економіко-правових методів протидії картельним змовам у практичну діяльність Антимонопольного комітету.

Вивчено напрями подальшого удосконалення антимонопольного регулювання в Україні та посилення діяльності із протидії картелям у відповідності із рекомендаціями ОЕСР та існуючою практикою країн Європейського Союзу.

In this work we investigate the economic conditions of cartelization imperfect competition markets. Considered the conditions under which the formation of stable form cartels and factors that decrease and increase the possibility of preventing and combating the creation of cartels in the national economy.

Analyzed the results antitrust regulation by the state are based on the revealed violations of legislation on protection of economic competition. Defined that for effective combating cartels advisable to shift the focus in finding of a violation of antitrust laws by analyzing the behavior of oligopolistic markets benefit analysis of changes in the structure of markets.

It is shown that the legal methods used by the Antimonopoly Committee will not provide enough opportunities for effective fight against contemporary forms of cartelization commodity markets and can not be countered hidden types of anti-competitive behavior, such as hidden agreement on cooperation, identical methods of pricing and compliance focal points.

It is proposed a combination of economic and legal methods that can be effectively used in the detection and evidence of cartel collusion. Identified the ways of implementing economic and legal methods of combating cartel agreements in practice Antimonopoly Committee.

Studied areas for further improvement of antimonopoly regulation in Ukraine and strengthen the activities of combating cartels in accordance with the recommendations of the OECD and the current practice of the European Union.

Ключові слова: олігополія, картель, антимонопольне законодавство, державне регулювання, економіко-правові методи.

Key words: oligopoly, cartel, antitrust laws, government regulation, economic and legal methods.

Постановка проблеми

Стратегії індивідуального чи колективного домінування на товарних ринках мають на меті заміну реального конкурентного змагання спробами підпорядкувати ринкову ситуацію собі на користь, що у підсумку призводить до порушення механізму ринкової координації суб'єктів господарювання та падінню рівня суспільного добробуту. Тому розробка економічних методів виявлення та протидії картельним угодам є актуальним завданням антимонопольного регулювання. Даний напрям розробок у теорії і практиці державного регулювання набуває особливої актуальності в умовах ще недостатньо стійких тенденцій макроекономічної врівноваженості та стабільного зростання національної економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Гіпотеза про те, що картель – лише форма узгодженої поведінки в умовах олігополістичного ринку і форма абсолютно природна та закономірна, - не нова. Багато економістів, серед яких Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн, Й. Шумпетер, приділили увагу причинам та умовам утворення картелів саме з точки зору поширеності цього явища в наслідок необхідності внутрішньоринкової взаємодії, яка, подекуди, може бути корисною для економічного розвитку.

Аналіз картелю як сприятливої форми функціонування для неефективних підприємств за рахунок спільного існування із успішними перспективними фірмами представлено у роботі М. Ротбарда [7].

Теоретичні питання державного регулювання олігопольних ринків, зокрема, таких проявів поведінки фірм-олігополістів, як створення картелів досліджено багатьма вченими-економістами – С. Авдашевою [4], А. Герасименко [6], Е. Шаститко [8] та іншими.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

В умовах тривалої економічної трансформації національної економіки і значної кількості ринків формування яких не завершено, фірми, що діють в ринкових умовах олігополістичної конкуренції отримують набагато менше, ніж у випадку укладення картельної угоди з подальшим обмеженням випуску, контролем цін і збільшенням сукупного прибутку галузі і кожної з фірм окремо. Оскільки фірми мають на олігопольному ринку потужний стимул щодо координації своєї конкурентної поведінки, зокрема, через укладання картельних угод, перед фахівцями постають не вирішені раніше питання розробки комплексних методів протидії картелізації на рівні державного управління.

Формулювання цілей статті

Завданнями нашої дослідження є: систематизація досвіду антимонопольного регулювання розвинутих країн з метою є удосконалення економічних інструментів аналізу олігопольних ринків; визначення шляхів ефективних поєднання економіко-правових методів державного регулювання картелізації ринків в національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження

Принципи свободи договору та чесної конкуренції, на яких базується сучасна економіка підриваються угодами, що укладаються суб'єктами господарювання – конкурентами на шляху отримання ринкової влади та надприбутків. Такі угоди мають відверто антиконкурентний характер, адже їх учасники вдаються до колективного домінування, координуючи свої дії, здійснюють вплив на ринкову ціну так, як би це могла робити фірма-монополіст. До прикладу, якщо всі підприємства галузі є учасниками такої угоди, то всі вони діють, як монополія. Якщо ж угоду уклали декілька фірм – конкурентів, то за таких обставин ситуація нагадує поведінку домінуючої фірми. Домінуюча поведінка передбачає, що фірма прагне визначити параметри як своєї, так і поведінки інших учасників ринку [4].

Варіантом колективного домінування є надзвичайно привабливі за результатами для фірм-учасниць угоди – картелі. Картель – це угода між конкурентами в галузі виробництва або торгівлі, яка укладається з

метою обмеження конкуренції шляхом розподілу ринків збуту, встановлення цін на товари або фактичного обмеження виробництва. Економічна наука визначає картель як форму монополізації товарного ринку, яка, не дивлячись на відмінності у суб'єктному складі в порівнянні з індивідуальним домінуванням, призводить до значних негативних наслідків відносно конкуренції.

Негативні наслідки картелізації ринків у порівнянні з конкурентними умовами виражаються в:

- більш високих цінах;
- меншому обсязі угод в натуральному вираженні;
- меншому загальному вирашу покупців (споживачів);
- більш високих прибутках продавців;
- чистих втратах добробуту (сумарний вираш покупців і продавців);
- гальмуванні нововведень у вигляді зниження витрат або поліпшення корисних властивостей товарів

[8].

В теорії галузевих ринків панує твердження, що картелі не стійкі через специфіку внутрішньої організації та не бувають довготривалими, вони часто на практиці утворюються і так само часто гинуть через ризик розпаду зсередини, коли одна з фірм – учасниць отримує стимул порушити квоту випуску чи знизити ціну задля надприбутку – «модель внутрішньої статичної нестабільності картелю» [4].

Практика антимонопольних органів всього світу стверджує, що це не є причиною відмови фірм – олігополістів від утворення картелів. Окрім явної змови, з'являються варіанти свідомої узгодженої поведінки конкурентів, які викривати та ідентифікувати все складніше і складніше.

Специфіка, наприклад, низкодисперсної олігополії як структури ринку (тип ринку, на якому частки суб'єктів господарювання розподілені рівномірно) передбачає врахування того факту, що рівність ринкових часток, витрат, умов господарювання ототожнює конкурентні стратегії олігополістів, спрощує узгодження та посилює механізми контролю за виконанням зобов'язань явної чи неявної змови [6, с. 3].

Так, економічні основи кооперативної поведінки фірм в умовах олігополії мають свої передумови, адже за умов потужної конкуренції кожна фірма розглядає скорочення власного обсягу виробництва не зважаючи при цьому на наслідки свого рішення для конкурентів, хоча це призводить до скорочення сукупної пропозиції та підвищення рівноважної ціни. Тоді як за умови картелю таке рішення враховується для всіх учасників, і головне – картель як галузь виробляє набагато менше обсягу, ніж ринок вільної конкуренції, чим зокрема пояснюється його нестійкість з середини.

Складність у практиці антимонопольних органів щодо контролю за утворенням картелів на товарних ринках полягає в тому, що фірми – олігополісти можуть укладати як приховані угоди про взаємодію, так і вдаватися до складніших і не таких очевидних форм колективної антиконкурентної поведінки, наприклад – ідентичні методи ціноутворення або дотримання фокальних точок.

Якщо за діями конкурентів на товарному ринку не має явної або прихованої змови, і при цьому координація конкурентної поведінки присутня, це визначається як свідомий паралелізм, який може виражатися, наприклад, в синхронному або майже одночасного підвищення цін, нічого протизаконного немає. Однак такий феномен може привернути увагу антимонопольного органу, який буде з'ясовувати, чи викликана таке зміна зовнішніми обставинами або стратегічною взаємодією між учасниками ринку. І чи не ґрунтується ця стратегічна взаємодія на явних домовленостях про встановлення цін і поділ ринку [8].

Основна маса робіт, присвячених вивченню причин і особливостей картелізації економіки досліджує це явище на основі готової передумови, що досліджувана форма взаємодії між фірмами – картель [3]. Але тут варто нагадати, що не завжди координація економічної поведінки має на меті антиконкурентний характер, особливо в період частих змін та економічної кризи. Безумовно, координація економічної поведінки має достатньо спільних рис із антиконкурентними узгодженими діями, і, також можуть бути розглянута як різновид угоди, і тут мова йде вже про специфіку і складність виявлення реальної картельної змови, тобто, про коректну ідентифікацію картелю. Про що свідчить в українській практиці зокрема, кількість оскаржень рішень Антимонопольного комітету України стосовно визнання дій суб'єктів господарювання антиконкурентними відповідно до чинного законодавства. Так, протягом 204 року в судах оскаржено 246 рішень Антимонопольного комітету України у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, відповідно, кількість і частота оскарження рішень АМКУ поступово зростає [5].

Ряд дослідників, все ж, звертають увагу на те, що кваліфікація в якості картелю взаємодії між невеликою кількістю учасників ринку тільки на підставі того, що частки ринку стабільні і здійснюється прямий обмін комерційною інформацією, може не мати достатніх на те підстав. Але це не змінює ситуації. Варто розуміти, що розгляд взаємодії між учасниками ринку апіорі як картелю стає підставою для величезної кількості проблем та помилок правозастосування і ефективності антимонопольно–конкурентної політики в цілому. Це призводить до підвищення витрат підприємницької діяльності, послаблюються стримуючі ефекти норм, що забороняють ті чи інші дії, в тому числі і в результаті перенесення підприємницької діяльності в менш ризикові сфери (через зміну галузі або юрисдикції, вихід з ринку) або зовсім її припинення. [1; 8, с.42]. В умовах сучасної економічної кризи банкрутства підприємств внаслідок помилок у правозастосуванні – невимовна «розкіш», якої, безумовно, варто уникати всіма можливими способами.

Статистика виявлених порушень законодавства про захист економічної конкуренції переконливо свідчить належну роботу органів Антимонопольного комітету щодо протидії монополістичним тенденціям на товарних ринках [5]. Але, при цьому, зростання вартості бензину або медичних препаратів ніяк не зупиниться,

не дивлячись на пильну увагу громадськості та відповідних контролюючих органів. То в чому ж причина все нових і нових цінових збурень та на олігополістичних ринках? Знову ж таки, за даними Звіту Антимонопольного комітету за 2014 рік, лише за результатами розслідувань порушень (мова йде про виявлені органами АМКУ антиконкурентні узгоджені дії у вигляді дій, які стосувалися спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів, – 359 випадків) у центральному апараті Комітету встановлено факти завищення вартості поставленого товару у розмірі майже 94 млн. грн. [5]. І це за одним видом порушень.

Специфікою протидії картелям в Україні є те, що така практика покликана шукати ознаки порушення антимонопольного законодавства, використовуючи характеристики не поведінки, а структури ринку. Тобто, в процесі розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції аналіз структури ринку переважає над аналізом поведінки учасників ринку. Зважаючи на те, що Україна цілеспрямовано йде шляхом євроінтеграції, виконуючи положення Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV, одним із основних атрибутів якої є гармонізація національного законодавства із союзним правом ЄС, адже в Євросоюзі пильна увага до картелів прикута постійно. Окрім цього, нашарування вітчизняної практики господарювання в рамках головування галузевих асоціацій (за участю яких ми спостерігаємо в українській антимонопольній практиці найгучніші картельні справи, – «Укроліяпром», «Укрспирт», «Укрцукор» та інші) апріорі неможливе в рамках ЄС, адже всі угоди про обмін детальною інформацією та обсяги продажів між конкурентами жорстко порушують конкурентне законодавство ЄС. З позиції Європейського Суду Правосуддя будь-які прямі (і навіть у багатьох випадках непрямі) контакти між конкурентами створюють практично незаперечну презумпцію наявності узгоджених дій на ринку. Встановити факт обміну або отримання інформації досить просто, тому антимонопольним органам ЄС зазвичай не складає великих труднощів довести їх наявність і, що більш важливо, відстояти своє рішення при судовому перегляді.

Пропозиції в частині методології виявлення і попередження випадків змов, що ґрунтуються на рекомендаціях ОЕСР, слугують своєрідним еталоном для багатьох країн, і наголошують для забезпечення вищої ефективності антикартельної практики в Україні на необхідності посилення «поведінкової» складової аналізу діяльності учасників конкретних ринків, зокрема, мова йде про відстеження характеру відносин між учасниками до та після оголошення результатів торгів, злету цін тощо. Поведінковий економічний аналіз використовується в дослідженні того ринку, на якому реалізують свої підприємницькі права конкуренти, які вже вступили в картельну змову. Основним об'єктом такого аналізу є прояв координуючого впливу картелю на ринок в загальному або на окремий його сектор. Як зазначає Дж. Харрінгтон [2], такий прояв полягає в різкому і непоясненному падінні або зростанні ціни на певний товар (або групу товарів), поява дефіциту, розподіл часток ринку, або інші відповідні змінні. Власне в силу зовнішнього прояву картелю, що відбивається на покупцях або ж на становищі на ринку інших конкурентів (не учасників картелю), саме ці жертви і є першими, хто заявляють про підозру деяких підприємств у картельній змові.

Поглиблення та розвиток співробітництва з ЄС змінюють сам формат зобов'язань з адаптації законодавства. Згадані вище акти пов'язують лібералізацію торговельно-економічних відносин з ЄС саме з результативністю адаптації законодавства. Тому адаптація законодавства стає не лише інструментом стратегічного зближення з ЄС, але й безпосереднім інструментом забезпечення доступу українських товарів та послуг на ринок держав – членів Європейського Союзу.

В дослідженнях з приводу проблематики картелю не часто проголошується необхідність розширення економічного аналізу поза оцінкою наслідків змови, що спричиняє спрощену картину і є причиною помилок у антикартельній практиці [8]. Одним з принципів як в теоретичному, так і практичному плані питань є визначення підстав правової кваліфікації різних епізодів взаємодії між учасниками ринку як картелю. Для цього особливе значення мають результати економічного аналізу взаємодії між продавцями, які виступають в якості підстави для встановлення юридичних фактів. У зв'язку з цим перспективним є дослідження картелів як гібридних форм інституційних угод, в яких колективна адаптація не тільки поєднується зі збереженням розподілених кінцевих прав і прав на залишковий дохід в умовах неповних контрактів, а й виступає як частковий заміник санкцій, заснованих на чіткій і детальній специфікації правил функціонування картелю. Такий підхід дозволяє відрізнити реально існуючий картель від фікції, а також корисний гібрид – від небезпечного для конкуренції і забезпечення динамічної ефективності.

Правило розумного підходу, яке могло б вирівняти ситуацію із даною проблемою в процесі боротьби із картелізацією національної економіки, не застосовується в антимонопольній практиці, адже до всього, воно вимагає значно більших ресурсів для адміністрування, ніж накладення заборон відповідно до букви закону. Проте, саме в рамках застосування правила зваженого підходу економічний аналіз, що дозволяє зіставляти негативні і позитивні ефекти тієї чи іншої комерційної практики, виявляється найбільш затребуваним.

Висновки

Використання економічних методів доказу існування картельної змови, дає змогу для отримання підстав для заходів антимонопольного регулювання на основі змін економічних параметрів ринку без необхідності підтвердження фактичних дій фірм-олігополістів спрямованих на створення картелю.

Широке запровадження економічних методик у практику антимонопольного регулювання, зокрема, у сфері моніторингу та виявлення порушень конкурентних умов ринків, має доповнити юридичні методи, якими

іноді не можливо реально визначити тривалість картельної змови за часом, що прямо відображається на розмірі відшкодування збитків від картелізації та фактично не усуває картель на ринку.

В якості напрямів подальших розробок економічних основ антикартельного регулювання виступають такі: зміна підходів щодо аналізу конкретних ситуацій, усунення апріорної презумпції наявності картелю на олігополістичному ринку; наповнення організаційно-правового механізму протидії картелям економічними інструментами, що слугуватиме на користь підвищення ефективності антимонопольно-конкурентної політики в цілому; запровадження передового світового досвіду економічних методів протидії картельним угодам, адже в останні роки роль антимонопольної діяльності та регулюючих функцій держави безперервно зростає у зв'язку із пошуком шляхів вирішення проблем економічної політики та довгострокового зростання національної економіки.

Література.

1. Garoupa N. Wrongful conviction do lower deterrence / N. Garoupa, M. Rizolli // *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 2012. – 168 (2). – P. 224–231.
2. Harrington J. Behavioral Screening and the Detection of Cartels / J. Harrington // *European Competition Law Annual 2006: Enforcement of Prohibition of Cartels*. – Portland, 2006. – P. 2-4.
3. Huytinen A. Anatomy of Cartel Contracts // A. Huytinen, F. Steen, O. Toivanen. – *Institutt for SamfunnsØkonomi, Discussion Paper*, 2013. – available at: https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/425079/1/MSI_1313.pdf
4. Авдашева С.Б. Доминирующее положение и антиконкурентные соглашения / С.Б. Авдашева, Н.М.Розанова // *Экономический вестник Ростовского государственного Университета*, 2004. – Том 2. №2. – С.112 - 127.
5. Антимонопольний комітет України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/>
6. Герасименко А.Г. Еволюція ринкової влади: теоретико-економічний огляд / А.Г. Герасименко // *Економічна теорія*, 2012. – № 4. – С. 38–48.
7. Ротбард М. Власть и рынок: Государство и экономика. Власть и рынок: Государство и экономика / М. Ротбард. – Челябинск: Социум, 2003. – 415 с.
8. Шаститко Е. Картель: организация, стимулы, политика противодействия / Е.Шаститко // *Российский журнал менеджмента*, 2013. – Том 11, № 4. – С. 31–56

References.

1. Garoupa, N. and Rizolli M. (2012), “Wrongful conviction do lower deterrence” *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, Vol. 168 (2), pp. 224–231.
2. Harrington, J. (2006), “Behavioral Screening and the Detection of Cartels” *European Competition Law Annual 2006: Enforcement of Prohibition of Cartels*, Portland, pp. 2-4.
3. Huytinen, A. Steen, F. and Toivanen, O. (2013), “Anatomy of Cartel Contracts”, *Institutt for SamfunnsØkonomi, Discussion Paper*, available at: https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/425079/1/MSI_1313.pdf (Accessed 14 January 2016)
4. Avdasheva, S.B. and Rozanova, N.M. (2004), “Dominant position and anti-competitive agreements”, *Ekonomicheskyj vestnyk Rostovskoho hosudarstvennoho Unyversyteta*, Vol. 4, no. 2, pp. 11–127.
5. Antymonopol'nyj komitet Ukrainy. Ofitsijnyj veb-portal. available at: <http://www.amc.gov.ua/> (Accessed 22 January 2016)
6. Herasymenko, A.H. (2012), “The evolution of market power: theoretical and economic review”, *Ekonomichna teoriia*, vol. 4, pp. 38–48.
7. Rotbard, M. (2003), *Vlast' y rynek: Hosudarstvo y ekonomyka. Vlast' y rynek: Hosudarstvo y ekonomyka* [Power and Market: Government and Economy. Power and Market: Government and Economy], Sotsyum, Cheliabynsk, Russian Federation.
8. Shastytko, E. (2013), “Cartel: organization, incentives, policies to counter”, *Rossyjskyj zhurnal menedzhmenta*, Vol. 11, no.4, pp. 31–56.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2015 р.